

Instytut Historii PAN Warszawa

Recenzja pracy doktorskiej mgr Artura Brożyniaka pt. *NSZZ „Solidarność” i inne ugrupowania niezależne w województwie przemyskim w latach 1977 – 1990*, przygotowanej pod kierunkiem prof. UMK dr hab. Sylwii Galij-Skarbińskiej i promotora pomocniczego ks. dr Michała Damazego na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2025, ss. 517.

Mgr Artur Brożyniak nie jest nowicjuszem, jeśli chodzi o badania związane z działalnością organizacji opozycyjnych w regionie południowo-wschodnim Polski w latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX stulecia. W jego dużym już dorobku naukowym dostrzegam kilka prac wartościowych, które zostały uwzględnione przez innych badaczy zajmujących się dziejami NSZZ „Solidarność” i innych ugrupowań opozycyjnych w latach 1980 – 1990. Z kilkunastu wyróżniłbym publikacje poświęcone „Solidarności” rolniczej i „Solidarności” regionu Podkarpackiego. Nie sposób pominąć w naukowym dorobku doktoranta kilku innych studiów i artykułów dotyczących organizacji opozycyjnych w PRL. Mgr Artur Brożyniak wydał drukiem m.in. prace na temat Konfederacji Polski Niepodległej na Podkarpaciu (w latach 1979 – 1990) oraz Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Polsce południowo-wschodniej. Jest też jak najbardziej zrozumiałe, że przy badaniu dziejów NSZZ „Solidarność”, ROPCiO oraz KPN miał styczność z dokumentacją resortu bezpieczeństwa na temat infiltracji środowisk opozycyjnych. Z tego zakresu w „Aparacie Represji w Polsce Ludowej 1944 – 1989” opublikował artykuł, jako współautor (razem z M. Gliwą) pt. *Służba Bezpieczeństwa wobec opozycji antykomunistycznej w Polsce południowo-wschodniej w latach 1975 – 1980. Zarys problematyki*. Z kolei samodzielnie przygotował do druku monografię pt. *I Walne zebranie Delegatów NSZZ „Solidarność” województwa przemyskiego 1981 r.* (Rzeszów 2021). W końcu opracował i przygotował do druku (razem z J. Ślęzak) zapiski internowanego Ryszarda Buksy. W jego zainteresowaniach naukowych znalazły się ponadto wybory 1989 r., w kontekście regionalnym, którym poświęcił artykuł pomieszczony w pracy zbiorowej na temat województwa przemyskiego. Mgr Artur Brożyniak realizował również, oprócz wyżej już wymienionych, i inne badania związane np. z historią cerkwi prawosławnej w Polsce południowo-wschodniej. Jego dorobek uzupełniają teksty popularno-naukowe np. z „Naszego

Dziennika” na temat mordów w Baligródzie 4 sierpnia 1944 r. oraz zbrodni na Wzgórzach Wuleckich (śmierć profesorów lwowskich w 1941 r.).

Z powyższej prezentacji wynika, że doktorant legitymuje się obszernym i wielowątkowym dorobkiem naukowym. Drobnym mankamentem jest jedynie to, iż nie licząc „Aparatu represji w Polsce Ludowej 1944 – 1989” oraz „Pamięci i Sprawiedliwości”, zdecydowaną większość swoich publikacji umieścił w pracach zbiorowych. Wydaje się, że odbyło się to ze szkodą dla innych czasopism naukowych o zasięgu ogólnopolskim (wysoko punktowanych), w których bez większych problemów mógł opublikować niektóre ze swoich interesujących i bardzo dobrze udokumentowanych studiów.

Recenzowana praca doktorska stanowi wypełnienie luki w krajowej historiografii, jeśli chodzi o działalność NSZZ „Solidarność” oraz innych organizacji opozycyjnych z regionu przemyskiego w latach 1977 – 1990. Chronologia jest jak najbardziej do zaakceptowania. Dolna cezurą 1977 r. jest związana z powstaniem w Przemyślu pierwszych struktur organizacyjnych Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Górna z kolei dotyczy wyborów prezydenckich w Polsce, w których zwyciężył Lech Wałęsa kandydat zgłoszony przez NSZZ „Solidarność”. W tej sprawie doktorant celnie dodał jeszcze, że „elekcja prezydenta była ważnym etapem procesu przejmowania władzy. Po wyborach parlamentarnych 1989 r. strona solidarnościowa zbudowała stabilną większość w parlamencie i przejęła znaczną część kluczowych urzędów w administracji. Zmieniono nazwę państwa z Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) na Rzeczpospolita Polska (RP). Ponadto w 1990 r. przeprowadzono decentralizację państwa i zwycięskie dla dawnej opozycji wybory samorządowe. W tym roku też zlikwidowano Służbę Bezpieczeństwa, która była policją polityczną komunistów, stojącą na straży ich monopolu władzy”.

Recenzowaną rozprawę doktorską wyróżnia baza źródłowa. Najkrócej rzecz ujmując jest imponujących rozmiarów. Autor wykazał się doskonałą orientacją w zakresie historii regionu, co zresztą nie wywołuje zdziwienia, wszak sam był tym badaczem, który do tematu wniósł kilka ważnych, unikatowych i pionierskich publikacji. Doktorant odwołał się szeroko do źródeł archiwalnych z kilku placówek, takich jak: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Poznaniu, Rzeszowie i Warszawie (w tym m.in. sprawy operacyjnego rozpracowania, sprawy obiektowe, dzienne informacje sytuacyjne, akta śledztw czołowych działaczy opozycji, akta personalne tajnych współpracowników, akta personalne funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa, dokumentacja ośrodków odosobnienia) oraz Archiwum Państwowego w Przemyślu (materiały na temat PZPR, NSZZ „Solidarność” i

innych organizacji opozycyjnych). Za niezwykle cenne traktuję, z perspektywy recenzenta, dokumenty wyłowione z kolekcji prywatnych, to bez wątpienia cenne, unikatowe źródła. Dość tu tylko zauważyć, że doktorantowi udało się skorzystać z 12 zbiorów prywatnych działaczy antykomunistycznych, w tym czołowych opozycjonistów z regionu przemyskiego (np. Jana Ekierta, Marka Kuchcińskiego, Zygmunta Majgiera, Wita Siwca, Edwarda Szczurki, Andrzeja Zapałowskiego, Kazimierza Ziobro i Stanisława Żółkiewicza). Mgr Artur Brożyniak zgromadził ponadto, w ramach własnej kolekcji, obszerny zestaw dokumentów, na który składają się m.in. listy do i od czołowych działaczy, notatki z rozmów telefonicznych oraz relacje zebrane od ponad 25 działaczy opozycyjnych z regionu (pozyskane w latach 2008 – 2024). Jeśli chodzi o literaturę przedmiotu, to oprócz kilkunastu prac syntetycznych dotyczących powojennej historii Polski (np. Antoniego Dudka, Andrzeja Friszke, Andrzeja Paczkowskiego, Jerzego Eislera, Jerzego Holzera, Wojciecha Roszkowskiego, Jadwigi Staniszkis, Jana Skórzyńskiego, Ryszarda Terleckiego) odnajdzie czytelnik w recenzowanym doktoracie dziesiątki publikacji na tematy regionalne związane m.in. z działalnością opozycji antykomunistycznej. Dostrzegam jednak pewne luki w wykorzystanej literaturze przedmiotu. Sprawa dotyczy pominięcia kilku prac z cennej i obszernej, liczącej ponad 30 tomów, serii wydawniczej Instytutu Pamięi Narodowej pt. zbiorczym tytułem: *Dziennikarze Twórcy Naukowcy*. Kilka pomieszczonych w serii artykułów dotyczy Podkarpacia. Poniżej bliższe informacje: Katarzyna Chmielowiec, *Aparat bezpieczeństwa wobec dziennikarzy na Podkarpaciu w latach osiemdziesiątych XX wieku. Zarys problematyki*, w: *Dziennikarze władzy, władza dziennikarzom, Aparat represji wobec środowiska dziennikarskiego 1945 – 1990*, pod red. T. Wolszy i S. Ligarskiego, Warszawa 2010, s. 230-250; K. Kyc, *Wybory 1989 r. w prasie partyjnej na Podkarpaciu*, w: *Wolne media? Środowisko dziennikarskie w 1989 roku. Studia*, red. P. Szulc, T. Wolsza, Szczecin-Warszawa 2010, s. 311-321; K. Kyc, *Rzeszowska prasa niezależna*, w: *Wbrew partii i cenzurze. Media podziemne w PR. Studia i materiały*, pod red. P. Kardeli, P. Warota i T. Wolszy, Warszawa 2012, s. 110-117; K. Kyc, *Niepokorny. Historia Adama Warzochoy*, w: *Nie tylko niezłomni i kolaboranci. Postawy dziennikarzy w kraju i na emigracji 1945 – 1989*, pod red. T. Wolszy i P. Wójtowicza Warszawa 2014, s. 225- 233.

Konstrukcja wewnętrzna pracy ma charakter chronologiczno-problemowy. Autor podzielił dysertację na sześć rozdziałów, w ramach których umieścił ponadto od czterech do sześciu podrozdziałów i punktów. Jest też zrozumiałe, że zasadniczą część rozważań poprzedza rozbudowany profesjonalnie wstęp, zaś rozprawę kończy zakończenie. Jeśli chodzi

o wstęp, to zawiera omówienie konstrukcji wewnętrznej z podaniem zasadności zastosowanych cezur wewnętrznych: 1981 r., 1983 r. i 1988 r. Zaproponowane cezury wprowadzenia i zakończenia stanu wojennego oraz rozpoczęcia dialogu pomiędzy opozycją i komunistami nie budzą wątpliwości. Doktorant omówił ponadto źródła oraz literaturę przedmiotu, do których dotarł w trakcie swoich badań naukowych. Zważywszy na główną treść pracy, dotyczącą działalności NSZZ „Solidarność” i innych organizacji w warunkach komunistycznych, uwzględnił również strategię praktykowaną przez Mahatmę Gandhiego, czyli działalności opozycji przeciwko władzy bez stosowania przemocy. Przy okazji podkreślił, że genezy tej strategii należy doszukiwać się w poglądach Lwa Tołstoja. Doktryna zwaną tołstoizmem polegała najkrócej rzecz ujmując na nie przeciwstawianie złu przemocy. Uznawała natomiast za wskazaną pracę oświatową oraz samodoskonalenie społeczeństwa. Nie negując potrzeby omówienia tego wątku w recenzowanej dysertacji pragnę wszakże zwrócić uwagę, że na naszym gruncie również nie brakowało idei, które propagował Tołstoj. Problem był już szeroko omówiony w literaturze przedmiotu i dotyczy czegoś, co specjaliści nazywają pracą organiczną i pracą u podstaw. Była to alternatywa dla walki zbrojnej (powstań narodowo-wyzwoleńczych) w XIX wieku oraz na początku XX wieku. W pewnym sensie, to również zderzenie dwóch myśli politycznych, których główne założenia były realizowane w naszym kraju pomiędzy powstaniem styczniowym i rewolucją 1905-1907 r. oraz później w przede dniu wybuchu Wielkiej Wojny. Mam tu na myśli działalność Romana Dmowskiego i jego obozu politycznego, określanego wówczas obozem wszechpolskim lub narodowym i Józefa Piłsudskiego, który stał na czele obozu niepodległościowego, w którym była faworyzowana walka zbrojna, jako droga wiodąca do wolności. Wynika z tego, że skoro doktorant podniósł wątek taktyki działania związany z Gandhim i Tołstojem, to nie sposób w tym miejscu pominąć naszych doświadczeń wynikających z pracy organicznej i z pracy u podstaw lub chociażby akcji gminnej (obrony języka polskiego w urzędach, szkołach i sądach przed germanizacją i rusyfikacją). Ponadto pojawiła się wówczas sprawa wykreowania chłopów i robotników, jako ważnych i pełnoprawnych uczestników życia politycznego. Stronnictwa i partie polityczne zaczęły zabiegać o ich aktywne uczestnictwo w działalności społeczno-politycznej. Ów proces rozpoczął się w latach osiemdziesiątych XIX stulecia i przybierał na sile pod koniec tego stulecia. Potem rozpoczęło się ożywienie społeczno-polityczne i rewolucja 1905 – 1907 r. Pomijam w tym miejscu szczegółową literaturę przedmiotu na ten temat, która jest wyjątkowo bogata. W tym miejscu zasygnalizuję jedynie nazwiska kilku badaczy: Romana Wapińskiego, Anny Żarnowskiej, Jana Molendy, Macieja Janowskiego, Tomasza Sikorskiego, Adama Wątor oraz niżej podpisanego.

Rozdział pierwszy pt. Uwarunkowania i specyfika województwa przemyskiego ma charakter wprowadzający i dotyczy historii miasta i regionu. Cenne uzupełnienie tej części rozważań stanowi podrozdział dotyczący Arłamowa, w którym w PRL był zlokalizowany specjalny ośrodek wypoczynkowy dla komunistycznych dygnitarzy (Autor określił w doktoracie to szczególne miejsce tzw. księstwem arłamowskim). Rozdział drugi traktuje o działalności opozycji demokratycznej w badanym regionie w latach 1976 – 1980. Historyk omówił na początku tytułowy wątek w ujęciu ogólnopolskim. Jeśli zaś chodzi o region, to sprawa dotyczy działalności Przemyskiego Komitetu Samoobrony Ludzi Wierzących, który stanowił w pewnym sensie kalkę założonego blisko rok wcześniej Podlaskiego Komitetu Samoobrony Ludzi Wierzących (1978 r.). Autor przypisał również duże znaczenie duchowieństwu, na czele z biskupem Ignacym Tokarcukiem, przy różnego rodzaju inicjatywach opozycyjnych, w tym kolportażu tzw. bibuły oraz kontaktach wiernych w opozycjonistami. Do Przemysła były dostarczane wydawnictwa m.in. Komitetu Obrony Robotników, Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela i Konfederacji Polski Niepodległej. Do najważniejszych działaczy opozycyjnych w regionie zaliczył w tym okresie: Stanisława Kusińskiego, Jana Ekierta, Stanisława Frydlewicza, Stanisława Sudoła i Wita Siwca – syna Ryszarda, który dokonał aktu samospalenia w proteście na agresję wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację w 1968 r. Doktorant w tej części rozważań uwzględnił również problem inwigilacji i represji Służby Bezpieczeństwa wobec działaczy opozycyjnych w Przemysłu w latach 1977 - 1980. Przedstawił z imienia i nazwiska najbardziej zaangażowanych oficerów i agentów oraz ich ofiary.

Kolejny rozdział dotyczy genezy i rozwoju NSZZ „Solidarność”. Pierwsze protesty w Przemysłu rozpoczęły się w lipcu 1980 r. Genezę tych wydarzeń historyk powiązał z dwoma działaczami: Stanisławem Kusińskim, który przywiózł znaczną liczbę „Robotnika” i Witem Siwcem, który zajął się kolportażem nielegalnych wydawnictw. Eskalacja protestów miała miejsce 22 sierpnia 1980 r. i dotyczyła kilku zakładów pracy. Protestujący domagali się podwyżki płacy oraz zaniechania szykanowania protestujących i powołania do życia rad pracowniczych. Na bazie przemyskich strajków Wit Siwiec rozpoczął tworzenie niezależnych struktur związków na szczeblu wojewódzkim. W tę działalność byli zaangażowani działacze z Przemysła, Jarosławia i Birczy. Ostatecznie 7 października 1980 r. zawiązał się Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność” Regionu Południowo-Wschodniego z siedzibą w Przemysłu, którego pracami kierował Czesław Kijanka. Jak podkreślił doktorant wybór Czesława Kijanki z Birczy „nie był przypadkowy”. Był to kompromis pomiędzy

rywalizującymi działaczami z Jarosławia i Przemysła. Obrady na zjeździe były wnikliwie obserwowane przez agentów SB. W rozdziale historyk omówił działalność związkową, w tym rozwój prasy niezależnej m.in. „Odnowy”, „Do Rzeczy”, „Sumienie”, „Dwutygodnik orka na ugorze”, „Odgłosy”. Zajął się również niezależnym ruchem związkowym na wsi (przedstawiciele rolników z województwa przemyskiego uczestniczyli m.in. w protestach w Ustrzykach Dolnych i Rzeszowie) i działalnością NSZZ „Solidarność” Rzemiosła Indywidualnego.

Rozdział czwarty poświęcił wprowadzeniu i przebiegowi stanu wojennego w województwie przemyskim. Jeśli chodzi o sam region warto tu zwrócić uwagę, że ZOMO wkroczyło do siedzib związkowych oraz mieszkań prywatnych działaczy. „Funkcjonariusze ZOMO wyłamali drzwi w mieszkaniu Kazimierza Ziobry, przewodniczącego MKZ Jarosław. Żonie [działacza] przystawiono do głowy pistolet na oczach małoletnich dzieci. Zatrzymania nie dokonano, ponieważ Ziobry nie było w mieszkaniu”. Mgr Artur Brożyniak opisał w dalszej części narracji przebieg strajków okupacyjnych, które rozpoczęło kilka zakładów pracy. Przytoczył m.in. zeznania zaaresztowanych wówczas działaczy „Solidarności” (np. Edwarda Szczurko). Autor podał również, że na terenie województwa przemyskiego, po wprowadzeniu stanu wojennego, zostało internowanych 81 osób (w tym pięciu z mniejszości ukraińskiej). W recenzowanej pracy odnajdzie czytelnik nazwiska wszystkich represjonowanych. Jednocześnie doktorant podkreślił, że na terenie tytułowego województwa resort bezpieczeństwa nie założył żadnego ośrodka odosobnienia, zaś najbliższy był zlokalizowany w sąsiednim województwie krośnieńskim w Uhercach Mineralnych, w którym przebywali działacze z regionu przemyskiego.

Rozdział piąty pt. W poszukiwaniu nowych kierunków działań. Opozycja w województwie przemyskim odnosi się do okresu 1983 – 1988. Doktorant ustalił, że wśród lokalnych działaczy odbyła się dyskusja na temat dalszego postępowania. Pojawiły się wówczas dwie propozycje. Pierwsza związana z zaprzestaniem nielegalnej działalności oraz druga kontynuowania konspiracji. Górę wzięła druga. Zarząd regionu południowo-wschodniego przyjął wówczas nazwę Regionalna Komisja Wykonawcza i w jej składzie znaleźli się Stanisław Żółkiewicz, Marek Kamiński i Zygmunt Majgier. Z kierownictwem współpracowali natomiast: Ryszard Buksa, Jan Musiał, Henryk Czastka, Jan Ekiert i Marek Kuchciński. Ważnym ogniwem konspiracyjnej działalności było wydawanie prasy podziemnej, w tym „Nie” i „Busoli”. NSZZ „Solidarność” w regionie przemyskim rozwinęła również akcję ulotkową. Za przykłady nich posłużą w tym miejscu ulotki z hasłami

antyreżimowymi, które przytoczył autor pracy: „Ducha narodu nie złamie żaden reżim jeżeli wzrasta ucisk wzmacnia się duch narodu”, „Precz z agentami moskiewskimi”, „Morderców ks. Popiełuszki dosięgnie ręka sprawiedliwości”, „Morderco zabiłeś tylko ciało – pozostało słowo i sumienie”, „Jaruzelski 13 XII” itd. W województwie odbyły się również manifestacje i msze patriotyczne (Przemyśl, Jarosław, Lubaczów, Przeworsk). Za niezwykle cenny traktując również podrozdział na temat Ogólnopolskiego Komitetu Oporu Rolników, którego współtwórcami byli m.in. działacze z regionu przemyskiego Józef Olszański i Henryk Cząstka. Tę część rozważań kończy obszerny fragment dotyczący działalności Służby Bezpieczeństwa wobec kręgów konspiracyjnych. Jak ustalił doktorant „obiektem szczególnie zażartych napaści stał się bp. Ignacy Tokarczuk, któremu zarzucano m.in. współpracę z gestapo, wydanie okupantowi niemieckiemu działaczy komunistycznych oraz udział w aferze banku Ambrosiano”. Atak na biskupa był wywołany tym, że jak ustalił doktorant, w okresie stanu wojennego biskup wspierał nielegalne struktury „solidarnościowe”. Przemyski Kościół z polecenia ordynariusza przekazywał pieniądze na działalność podziemną. „Utrzymywał lokale konspiracyjne i udzielał pomocy osobom represjonowanym”. Mgr Artur Brożyniak ustalił, że Kościół przekazał dla NSZZ „Solidarność” w Przemyślu ok. 1,8 mln zł. (71 % budżetu).

Ostatni rozdział rozprawy chronologicznie obejmuje lata 1988 – 1990. Autor omówił sytuację środowisk opozycyjnych w badanym przez siebie regionie, uwzględniając kluczowe wydarzenia ogólnopolskie, takie jak tzw. okrągły stół oraz wybory parlamentarne w 1989 r. i 1991 r. W Przemyślu „Solidarność” przeszła z działalności konspiracyjnej do jawnej w styczniu 1989 r. Na czele związku stanął Marek Kamiński. Jeśli chodzi o wybory w 1989 r., to kandydaci z regionu (w tym jeden spoza województwa przemyskiego – Janusz Onyszkiewicz) uzyskali mandat posłów i senatorów (Janusz Onyszkiewicz, Tadeusz Trelka, Jan Musiał i Tadeusz Ulma). Doktorant przedstawił przebieg kampanii wyborczej oraz działalność dezinformacyjną resortu bezpieczeństwa i prasy rządowej, która polegała na dyskredytowaniu działaczy „Solidarności”, jako osób nieznanych lub niekompetentnych. Jeśli chodzi natomiast o wybory w 1991 r., to przy niskiej frekwencji 47%, mandaty były rozproszone po kilku partiach i stronnictwach z opozycyjnym rodowodem m.in. wśród działaczy Porozumienia Obywatelskiego Centrum, Porozumienia Ludowego, Wyborczej Akcji Katolickiej, KPN, Unii Demokratycznej i NSZZ „Solidarność”.

Moje uwagi szczegółowe w dużej mierze dotyczą kilku sugestii związanych z uzupełnieniem literatury przedmiotu. Propozycje są związane z ewentualną możliwością

wydania recenzowanej rozprawy doktorskiej. Autor powinien mimo wszystko wykazać się większą orientacją, jeśli chodzi o literaturę przedmiotu w ujęciu ogólnopolskim.

Na str. 26 sugeruję wykorzystanie pracy Tomasza Pudłockiego pt. *Szekspir i Polska. Życie Władysława Tarnawskiego (1885-1951)*, Rzeszów – Warszawa 2023. Biografia Władysława Tarnawskiego profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i Uniwersytetu Jagiellońskiego, działacza narodowej – demokracji była związana m.in. z Przemyślem w latach II Rzeczypospolitej.

Na str. 27 zauważyłem niezręczność językową w zdaniu 22 czerwca 1941 r. Adolf Hitler zaatakował Związek Radziecki. Raczej należało napisać, że wydał rozkaz do ataku lub rozpoczęcia wojny z Sowietami.

Na str. 27 do wymienionych w przypisie 89 prac poświęconych ludobójstwu Polaków na Wołyniu dodałbym dwa tomy pracy pt. *Dokumenty Zbrodni Wołyńskiej*, t. 1, opracowali: E. Gigilewicz, L. Popek, P. Sokołowski, T. Zych, Warszawa – Lublin – Tarnobrzeg 2023, t. 2, Warszawa 2024.

Na str. 28 sugeruję informację w sprawie zmiany przebiegu granicy polsko- sowieckiej na obszarze południowo-wschodnim z wykorzystaniem cennego przyczynku Jacka Tebinki, *Proponowana zmiana polskiej granicy wschodniej w 1952 r.*, „Dzieje Najnowsze” 1994, nr 3, s. 71 – 75.

Na str. 29 w sprawie organizacji opozycyjnych wobec komunistów oprócz wykorzystanej pracy D. Iwaneczki pt. *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Przemyślu* (Rzeszów 2004) proponuję zwrócenie uwagi na dwie inne prace, które należy potraktować za lekturę obowiązkową. Mam na myśli monografię J. Wołoszyna, *Niepodległościowa konspiracja młodzieżowa na ziemiach polskich w latach 1944/45 – 1956*, Lublin – Warszawa 2019 oraz nie mniej cenne wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej pt. *Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich [1944 – 1945]. Leksykon*, wstęp opracowanie i redakcja naukowa D. Iwaneczko, Rzeszów-Warszawa 2022. Z pierwszej pracy wynika, że w Przemyślu prowadziły działalność niepodległościową w latach 1945 – 1946 i na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych m.in. Związek Harcerstwa Polskiego Krajowego, Konfederacja Patriotów Polskich, Generalna Konfederacja Polski Niepodległej, Młodzieżowa Armia Podziemna, Korpus Polski Ludowej, Zastęp Indyjski. W drugiej zaś (s. 78 – 110) czytelnik odnajdzie dane na temat kilku jednostek penitencjarnych (obozów NKWD) zlokalizowanych w Przemyślu lub w jego okolicach (Bakończyce, Byszówka, Chechły,

Jastkowice, Trzebuska, Żabno, Brzeźnica Pustków). Ponadto dostępna jest również monografia Ewy Rzeczkowskiej pt. *Bogu, Polsce, Bliźnim. Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944 – 1956* (Lublin 2014), z informacjami na temat Przemysła.

Na str. 30 w sprawie Ryszarda Siwca proponuję publikacje wydane przez Instytut Pamięci Narodowej (zwłaszcza oddział w Rzeszowie). Na pierwszy miejscu stawiam broszurę pt. *Krzyk Starego Człowieka. Ryszard Siwiec 1909 – 1968* oraz artykuł Grzegorza Majchrzaka, *Nie tylko Siwiec. Polskie protesty przeciwko interwencji w Czechosłowacji, „Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 r.”*, pod red. T. Kozłowskiego i J. Olaszka, Warszawa 2014, t. 2.

Na str. 50 dodałbym w przypisie przynajmniej jedną publikację na temat wydarzeń 1976 r. w Polsce. Najlepszym rozwiązaniem będzie monografia Arkadiusza Kutowskiego. *Jak my ich nienawidzimy. Represje sądowe po radomskim czerwcu 1976 r.*, Warszawa 2016.

Na str. 52 w przypisie 155 proponuję uzupełnienie w postaci wydanej ostatnio monografii Grzegorza Wołka na temat Konfederacji Polski Niepodległej, której doktorat nie był w stanie wykorzystać, prawdopodobnie z uwagi na jej edycję w 2024 r. Sugeruję dodanie wymienionej pracy bowiem widzę potrzebę opublikowania recenzowanej pracy (*Szaleńcy niepodległości. Historia Konfederacji Polski Niepodległej*, Warszawa 2024).

Na str. 59 jeśli chodzi o „księży patriotów” to zabrakło mi kilku innych publikacji na ich temat, których nie uwzględnił doktorant. Sprawa dotyczy np. prac: Jana Żaryna i Jacek Żurek: J. Żaryn, „*Księża patrioci*” - geneza powstania formacji duchownych katolickich, „Polska 1944/45 – 1989. Studia i Materiały”, t. 1, 1995, s. 123 – 150; J. Żurek, *Ruch „księży patriotów”*, Warszawa – Katowice 2008.

Na str. 125 proponuję wykorzystanie pracy zbiorowej pt. *Konfrontacje i negocjacje. Wokół konfliktów społeczno-politycznych w PRL z początku lat osiemdziesiątych*, pod red. M. Golona i K. Osińskiego, Bydgoszcz-Gdańsk 2015, w której doktorant odnajdzie artykuł Dariusza Iwaneczko, *Strajki rzeszowsko-ustrzyckie 1980-1981. Przebieg i skutki*.

Na str. 169 ze zdziwieniem przyjąłem brak informacji na temat szczegółów związanych z pobytom Lecha Wałęsy w Arłamowie. Stwierdzenie, że odwiedziła go żona jest niewystarczające. Aż prosiła się w tym miejscu lektura publikacji Sławomira Cenckiewicza i Piotra Gontarczyka: S. Cenckiewicz, *Wałęsa człowiek z teczki*, Poznań 2013; S. Cenckiewicz,

Sprawa Lecha Wałęsy, Poznań 2008; S. Cenckiewicz, P. Gontarczyk, *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, Gdańsk-Warszawa-Kraków 2008.

Na str. 256 przy omówieniu roli i znaczenia podziemnego rynku księgarskiego konieczne wydaje się uwzględnienie cennej pracy zbiorowej pt. *Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL*, pod red. M. Marcinkiewicz i S. Ligarskiego, Szczecin 2010.

Na str. 399 istnieje już monografia na temat Porozumienia Centrum autorstwa Adama Chmieleckiego pt. *Porozumienie Centrum. Studium działalności* (Warszawa 2023), którą należy wprowadzić do narracji naukowej.

Na str. 413 dysponujemy przynajmniej kilkoma ważnymi publikacjami na temat wyborów w 1989 r. i ich znaczenia. Proponuję chociażby dobrą monografię P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 r. U progu przemian ustrojowych*, Warszawa 2012.

Pomijam w tym miejscu literówki rozproszone po całej ocenianej rozprawie.

Recenzowana praca doktorska charakteryzuje się logicznym i klarownym ujęciem tematu. Autor swobodnie operuje językiem jasnym i precyzyjnym. Aparat naukowy nie budzi żadnych wątpliwości. Pracę wyróżnia dokumentacja różnej proweniencji.

W konkluzji pragnę podkreślić, że doktorant wyczerpał temat i przygotował rozprawę, która spełnia wymogi stawiane pracom na stopień doktora w zakresie nauk humanistycznych, w dyscyplinie historia. Wedle mojej opinii, po zasugerowanych poprawkach i uzupełnieniach, rozprawę można skierować do druku. Biorąc pod uwagę wszystkie zalety recenzowanej pracy pt. *NSZZ „Solidarność” i inne ugrupowania niezależne w województwie przemyskim w latach 1977 – 1990* wnoszę o dopuszczenie mgr Artura Brożyniaka do kolejnego etapu przewodu doktorskiego.

